

*Sandra Josić, saradnik u nastavi
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

PRIKAZ NOVOG ZAKONODAVSTVA VELIKE BRITANIJE O RODITELJSTVU U SLUČAJU BIOMEDICINSKI POTPOMOĞNUTOG ZAČEĆA

Sažetak: *Britanski Zakon o humanoј fertilizaciji i embriologiji iz 2008. godine, predstvalja jedan od najnaprednijih i sveoubuhvatnijih zakona iz ove oblasti. Ova oblast u Velikoj Britaniji prvi put je regulisana zakonom iz 1990. godine, da bi 2008. godine bio izglasan nov zakon pod istim imenom. Evolucija zakonskih rešenja u ovoj oblasti odražava promene koje su se dogodile u britanskom društvu u periodu između donošenja dva zakona. Rad pretenduje da prikaže i čitaocu naročito približi odredbe novog Zakona koje regulišu pitanja roditeljstva u slučajevima dece začete uz biomedicinsku pomoć, poredeći ih sa odredbama ranije važećeg Zakona iz 1990. godine.*

Ključne reči: *Zakon o humanoј fertilizaciji i embriologiji, Velika Britanija, biomedicinski potpomognuta oplodnja, inseminacija, roditeljstvo.*

1. UVOD

Poslednjih godina dvadesetog veka, svedoci smo velikog napretka u oblasti reproduktivne medicine. Jedan od najpoznatijih, i u to vreme jedan od najkontroverznijih događaja u ovoj oblasti, bio je rođenje Luiz Braun 1978, prve bebe koja je rođena kao rezultat *in vitro* fertilizacije (u daljem tekstu: IVF). Od tada, ovaj postupak izvodi se rutinski širom sveta i prihvaćen je kao jedan od načina lečenja nepolodnosti.

Ipak, *IVF* je samo jedan od mnogobrojnih postupaka koji se javlja u jednoj kompleksnoj i osjetljivoj oblasti poznatoj kao oblast biomedicinski potpomognute oplodnje. Od 1978. godine oko milion beba rođeno je kao rezultat asistirane reprodukcije, a procenjuje se da u Evropi taj broj iznosi čak preko pet procenata od ukupnog broja rođenih beba.¹

Upravo sve veća prisutnost i razvitak ove oblasti širom sveta, zahtevala je i odgovarajuću pravnu regulativu. Broj zemalja koje su do vremena posmatranja regulisale ovu oblast je veliki, a one koje to još nisu, neminovno će to učiniti u skorijoj budućnosti.

Ova oblast predstavlja polje neprestanih promena i svakodnevnog napretka u saznanjima, te zahteva i dinamičnu promenu pravne regulative od koje se očekuje da na taj način obezbedi zaštitu prava kako pojedinaca, tako i klinika koje ove usluge pružaju, ali i da spreči bilo kakve zloupotrebe koje se mogu javiti u ovako osjetljivoj oblasti.

2. ISTORIJSKI OSVRT

Rođenje Luiz Braun, izazvalo je navalu burnih medijskih reakcija povodom takozvane „bebe iz epruvete“. Različita mišljenja su i danas prisutna povodom ovog događaja, što rezultira i u različitim stavovima povodom regulisanja ove oblasti. Na samom početku, postojalo je izvesno nepoverenje u pogledu mogućnosti rođenja beba na ovaj način. Strahovalo se da bi se bebe začete na ovaj način, mogle rađati deformisane i sa brojnim anomalijama. Pored toga, bojazan je postojala i u pogledu toga da bi ova deca mogla biti smatrana za građane drugog reda ili biti diskriminisana na bilo koji način zbog svog porekla.²

U vreme kada su doktori Robert Edwards i Patrik Steptou, započinjali postupak *in vitro* fertilizacije, on je predstavljao pionirski eksperiment. Tada još nije postojalo nikakvo telo koje bi nadziralo i kontrolisalo njihov postupak. To je međutim ubrzo promennjeno i već 1985. godine obrazovana je Agencija za dodelu dozvola tzv. *Voluntary Licensing Authority* (VLA), na čelu sa Meri Donaldson, koja je nadgledala primenu novih tehnika reproduktivne tehnologije i dodeljivala dozvole za rad naučnicima koji su želeli da u svojoj rad uvrste i *IVF*.

¹ *Current Practices and Controversies in Assisted Reproduction*, Report of a meeting on “Medical, Ethical and Social Aspects of Assisted Reproduction” held at WHO Headquarters in Geneva, Switzerland 17–21 September 2001, *Edited by* Effy Vayena, Patrick J. Rowe, P. David Griffin, World Health Organization, Geneva, 2002

² Ruth Deech and Anna Smajdor, *From IVF to Immortality, Controversy in the Era of Reproductive Technology*, Oxford University Press 2007, p. 7-9. Sq.

Međutim, vremenom su počele da se razvijaju nove tehnologije i postupci koji su zahtevali uvođenje dodatne regulative koja bi regulisala novonastala pitanja. Pitanje istraživanja na embrionima, koje je donelo mnoge dileme, svakako je jedno od tih. Najpre je bilo potrebno odlučiti da li takvo istraživanje uopšte treba dozvoliti, a potom odrediti način njegovog regulisanja.

Javnost je zahtevala da država preduzme nešto, kako bi naučnicima bili postavljeni okviri za njihovo delovanje, odnosno kako im ne bi bila dozvoljena arbitrnost u radu. Ubrzo potom, britanska vlada je formirala Komitet na čijem čelu se našla Meri Varnok, filozof. U nadležnosti ovog Komiteta bilo je praćenje napredovanja u oblasti medicine i nauke, a u vezi sa ljudskom reprodukcijom i embriologijom, te ispitivanje socijalnih, etičkih i pravnih implikacija ovog napretka kao i donošenje preporuka po tim pitanjima. Izveštaj koji je u okviru ovog komiteta sačinjen 1984. godine i danas predstavlja jedan od najuticajnijih izveštaja ove vrste, koji je poslužio kao uzor mnogim zemljama prilikom donošenja zakona iz ove oblasti.

Jedan od predloga ovog komiteta bio je detaljnija i formalnija regulativa koja bi trebala da bude u nadležnosti nezavisnog tela koje bi davalo i dozvole za bavljenje ovom delatnošću. Pored ovoga, predloženo je da Komitet treba da reguliše istraživanja i pružanje usluga lečenja neplodnosti; da lečenje neplodnosti može da se izvodi samo uz prethodnu pismenu saglasnost Komiteta, kao i da neiskorišćeni embrioni mogu da se čuvaju najviše deset godina.

Najzad, nakon duge parlamentarne debate, 1990. godine donet je Zakon o humanoj fertilizaciji i embriologiji, koji je najvećim delom bio zasnovan upravo na Izveštaju Varnok komiteta.³ Najvažniji deo Zakona bio je upravo onaj koji je predviđao osnivanje tela koje će nadgledati i regulisati oblast *in vitro* fertilizacije, oplodnju putem donora, istraživanje na embrionima kao i čuvanje gameta i embriona.⁴

Sve do stupanja na snagu poslednjih izmena iz 2008 godine, Zakon o humanoj fertilizaciji i embriologiji iz 1990. godine nije značajnije menjao svoj sadržaj. Ipak, i u periodu od 1991. pa do 2004. godine, određeni akti nacionalnog zakonodavstva, ali i regulative Evropske unije, imali su uticaj na način na koji je oplodnja i oblast embriologije regulisana u Velikoj Britaniji.

³ Department of Health and Social Security, *Report of the Committee of Inquiry into Human Fertilisation and Embryology* ("The Warnock Report"), July 1984, Cmnd 9314, p. 4.

⁴ Deech, Smajdor, *op. cit.*, p. 9.

Najpre je 1991 godine *HFE Regulation* 1991/1540 dozvolio u izuzetnim okolnostima produženje rokova za čuvanje jajnih i semenih ćelija.

Izmenama iz 2001. godine, proširene su mogućnosti za dodelu dozvola za istraživanja na embrionima, uključujući tu i slučajeve koji će omogućiti unapređenje znanja iz oblasti razvitka embriona, kao i sticanje znanja koja će dovesti do unapređenja metoda za lečenje ozbiljnih oboljenja.

Izmenama iz 2004. omogućeno je deci koja su začeta putem doniranog genetskog materijala, da sa 18 godina, saznaju poreklo takvog materijala i na taj način saznaju ko su njihovi genetski roditelji.⁵

Najzad, 2008. godine donet je novi Zakon o humanoj fertilizaciji i embriologiji, čija sadržina je podeljena u tri dela:

1. Amandmani na Zakon iz 1990.
2. Odredbe koje se tiču roditeljstva
3. Opšte i završne odredbe.

Najznačajnije novine koje su uvedene ovim Zakonom jesu:

- Obavezno regulisanje svakog stvaranja i upotrebe ljudskih embriona izvan tela

- Zabrana selekcije pola iz socijalnih razloga

- Obaveza svih klinika da najpre uzmu u obzir „dobrobit deteta“ pre nego što započnu postupak oplodnje, podrazumevajući pod tim i potrebu deteta za ocem.

- Davanje statusa roditelja licima koji se nalaze u homoseksualnim vezama nad detetom koje je začeto putem donirane sperme, jajnih ćelija ili embriona.

- Davanje statusa roditelja licima koji se nalaze u homoseksualnim vezama i u pogledu dece koja su rođena putem surogat materinstva.

- Olakšavanje načina čuvanja podataka u cilju olakšanog rukovođenja tim podacima

- Uvođenje odredaba koje razjašnjavaju dozvoljeni domet istraživanja na embrionima, uključujući i regulisanje postupanja sa embrionima koji su nastali mešavinom ljudskog i životinjskog materijala.

Upravo drugi deo ovog Zakona sadrži najbitnije odredbe za porodično pravo, odnosno odredbe koje se odnose na roditeljsko pravo. Pojedini koncepti ostali su neizmenjeni u odnosu na Zakon iz 1990. godine, ali je uveden i veliki broj odredaba koje se bitno razlikuju i koje ustvari, odslikavaju promene u društvu i stanje u kojem se ono danas nalazi. Takav rezultat bio je očekivan, s obzirom na napredovanje kako u oblasti medicine i nauke, tako i u svesti i shvatanju ljudi.

⁵ <http://www.hfea.gov.uk/2221.html> (7. septembar 2009)

3. RODITELJSTVO I ZAČEĆE UZ BIOMEDICINSKU POMOĆ

Raspravljajući o pitanju začeca uz biomedicinsku pomoć, interesantno je pomenuti dva slučaja iz prakse koja se tiču roditeljskog prava, a dogodila su se pre stupanja na snagu Zakona iz 2008. godine. Ograničeni činjenicom da su sledeći slučajevi već rešeni pred nacionalnim sudovima pre stupanja na snagu novog, odnosno u skladu sa odredbama do tada važećeg zakona, analiziraćemo da li bi nova zakonska rešenja dala adekvatnije odgovore na pitanja koja su se pojavila u ovim slučajevima.

3.1. Slučaj *Leeds Teaching Hospital N.H.S. Trust v. Mr and Mrs A. [2003]*⁶

Dva bračna para su bila podvrgnuta postupku oplodnje u istoj klinici. Međutim, semene ćelije gospodina B, greškom su upotrebljene za oplodnju jajnih ćelija gospođe A. Tako nastali embrioni su implementirani i greška je otkrivena tak nakon što je gospođa A rodila blizance koji su bili različite rase, iako su i ona i njen muž bili belci. Slučaj je iznet pred Visoki sud Engleske i Velsa⁷, a pravno pitanje o kojem je sud trebao da odluči bilo je da li će se u konkretnom slučaju primeniti član 28(2) i (3) Zakona iz 1990. godine, i time gospodinu A biti priznat status oca ili primena takve odredbe nije moguća. U tom slučaju gospodin B, kao biološki otac, mogao bi se smatrati pravnim ocem, ukoliko podnese zahtev za dobijanje posebne dozvole, s obzirom da se on ne nalazi u braku sa gospođom A. U pomenutom članu 28 Zakona o humanoj fertilizaciji i embriologiji iz 1990. godine, navodi se da će se muž majke smatrati ocem deteta koje je začeto putem donirane sperme, pod uslovom da je za postupak biomedicinski potpomognutog oplodjenja dao pismeni pristanak. Sa druge strane, stavu 2 istog člana, se navodi da ukoliko se žena ne nalazi u braku, ocem deteta će se smatrati muškarac, koji je *zajedno* sa ženom, bio uključen u postupak oplodnje u klinikama koje su za to ovlašćene.

U konkretnom slučaju, gospodin A je nedvosmisleno pristao na postupak oplodnje kojem su on i njegova žena podvrgnuti, ali ne i na implementaciju embriona nastalih fertilizacijom jajnih ćelija njegove supruge semenim ćelijama nekog drugog lica. Iz tog razloga primena člana 28 Zakona iz 1990. prema kojem bi se on mogao smatrati ocem deteta, nije bila moguća, jer nije postojao jasan pristanak na oplodnju putem doniranih spermatozoida.

⁶ *Leeds Teaching Hospitals N.H.S. Trust v. Mr and Mrs A. [2003] EWHC 259 (Queen's Bench) 26.02.2003*

⁷ High Court of England and Wales (EWHC)

Gospodin i gospođa A su, međutim, tvrdili da ukoliko citirani član ne bude primenjen na njihov slučaj, time bi bila povređena njihova ljudska prava, pre svega onih garantovanih članom 8 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.⁸

Postupajući nacionalni sud je zauzeo stav da nije došlo do povrede člana 8 Evropske konvencije⁹ u slučaju gospodina i gospođe B i da njihovo pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života ne bi bilo dovedeno u pitanje da je gospodin A uspeo da uspostavi očinstvo nad blizancima.

Ipak, u pogledu gospodina i gospođe A, istaknuto je da je do povrede došlo. Sud je, naime, priznao da interpretacija člana 28, kojom gospodinu A nije dozvoljeno dobijanje statusa oca, predstavlja uplitanje u njegova i prava njegove supruge garantovana članom 8, ali je takođe naglasio da je to neophodno u jednom demokratskom društvu radi zaštite i slobode drugih ljudi, što predstavlja izuzetak od ovog prava predviđen samom Konvencijom. Međutim, Sud je dalje istakao da gospodin i gospođa A, svoja prava mogu da ostvare primenom različitih domaćih pravnih mehanizama, podrazumevajući pod tim pre svega usvajanje dece. Kako je Sud dalje naveo, najbitnije je doneti odluku koja odgovara istini, a istina je da nije gospodin A, već gospodin B otac deteta, te se ta činjenica ne može tek tako prenebrežniti i dati status oca onom licu koje to očigledno nije. Usvojenje, s druge strane, se čini kao prihvatljivo rešenje i ne sprečava gospodina i gospođu A, da kao usvojitelji pruže svu neophodnu brigu i zaštitu deci.

Ova odluka suda, na koju nisu uložene žalbe, po nekim autorima¹⁰ ne predstavlja prihvatljivo rešenje. Postavlja se pitanje, da li je u konkretnom slučaju zaista bilo prostora za izuzetak od prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, odnosno da li je to zaista bilo neophodno u demokratskom društvu. Njih dvoje su se zajedno odlučili za postupak veštačke oplodnje u nadi da će dobiti dete. Da je sperma poticala od donora,

⁸ Član 8; **Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života**, 1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske; 2. Javne vlasti neće se mešati u vršenje ovog prava sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

⁹ U Velikoj Britaniji 1998. godine donet je *Human Rights Act* čiji cilj je da obezbedi direktniju primenu Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, odnosno zaštitu prava koja se štite tom konvencijom. U slučaju tvrdnje da je došlo do povrede prava garantovanih ovom konvencijom, nije potrebno obraćati se Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu, već je moguće takve zahteve postaviti i pred domaćim sudovima.

¹⁰ Leanne Bell, *Is the Human Fertilisation and Embryology Act 2008 Compatible with the Universal Declaration of Human Rights (UDHR)?* [2009] 1 Web JCLI

što ne predstavlja redak slučaj, problem ne bi ni nastao, jer bi se prema zakonu u tom slučaju gospodin A smatrao ocem blizanaca.

Nadalje, postavlja se i pitanje šta je pravima garantovanim članom 8 Konvencije u pogledu dece? Ona su stavljena u jednu neobičnu situaciju, u kojoj njihovi roditelji na kraju mogu biti primorani da ih usvoje kako bi ostvarili potpuna prava i bili obavezani prema njima kao roditelji.

Da je Sud interpretirao član 28 tako da pristanak podrazumeva uopšteno postupak i implementaciju embriona, gospodin i gospođa A smatrali bi se njihovim pravnim roditeljima od samog početka i nikada ne bi došli u situaciju da usvajaju decu. Sud je konstatovao da u ovom slučaju postoji određeno uplitanje u njihov privatni i porodični život, ali da je ono opravdano i proporcionalno. Ono što se možemo zapitati jeste: proporcionalno čemu?

3.2. Slučaj, *X v. Y* [2002]¹¹

Slučaj, *X v. Y* dogodio se 2002. godine u Škotskoj. Muškarac koji se nalazio u stabilnoj homoseksualnoj vezi pristao je da donira spermu ženi koja se nalazila u istopolnoj zajednici. Istovremeno on je već dugo priželjkivao da postane otac i shvatio je da će na ovaj način biti uključen u odgajanje deteta. Nakon što je dete rođeno kao rezultat artificijalne inseminacije, majka, odnosno njena partnerka, tražile su da on bude isključen iz njihovog života koliko je to moguće i bile su jedino spremne da pristanu na minimalne kontakte njega i deteta.

Nakon toga biološki otac je zatražio potvrdu da je on i pravni otac deteta, nakon čega je prvostepeni sud¹² doneo odluku da on iako biološki otac, ne može da se pozove na član 28 Zakona o humanoj fertilizaciji i embriologiji iz 1990. kako bi mu automatski bio priznat status oca iz razloga što nije muž majke niti je zajedno sa njom prošao postupak veštačke oplodnje. Pa ipak, sud je doneo *roditeljsku dozvolu* u njegovu korist.

Bitno pitanje koje se ovde javlja jeste pitanje položaja majčine partnerke i pitanje njenih prava iz člana 8 Evropske konvencije. Očito, ona nije mogla da potpadne pod odredbu u kojoj se navodi da se muškarac koji je bio uključen u postupak oplodnje zajedno sa majkom deteta smatra ocem deteta. Odgovor na to koji je njen status u ovom slučaju, u presudi nije dat, već je Sud samo naveo da ona ne spada u okvir onoga što se smatra porodičnom zajednicom.

¹¹ *X v. Y* [2002]¹¹ *Scots Law Times (Sheriff Court Reports)*161

¹² *Sheriff Court*

4. NOVA ZAKONSKA REŠENJA¹³

4.1. Lica u braku, odnosno registrovanom partnerstvu

Kao što se moglo i videti u navedenim slučajevima, pitanja koja se mogu javiti u oblasti biomedicinski potpomognute oplodnje, u velikoj meri su delikatna i nepostojanje jasnih zakonskih odredaba može dovesti do sporova u kojima se dovode u pitanje osnovna ljudska prava i, još ose-
tljivija i kompleksnija, prava deteta.

Novi Zakon od 2008. godine unosi izvesne promene u pogledu pitanja roditeljstva, iako ne u toj meri značajne da bi bitnije uticale na rešenje problema koji se javlja u prvopomenutom slučaju *Leeds Teaching Hospital v. Mr and Mrs A*. Naime, promene se odnose na vanbračne parove koji se podvrgavaju postupku biomedicinski potpomognute oplodnje. Po pitanju lica u braku, Zakon ne donosi neke izmene, te bi se ovakav problem mogao iznova javiti, ukoliko se pre samog postupka ne obezbedi jasna saglasnost muža na implementaciju bilo kog embriona. Iz tog razloga, bilo bi poželjno partnerima (budućim roditeljima) predočiti moguće implikacije i upoznati ih sa svim mogućim metodama koje se koriste za lečenje neplodnosti, te od njih zahtevati da se izjasne na koji vid lečenja pristaju, a na koji ne.

Prema zakonu iz 1990. godine, pitanje materinstva regulisano je na vrlo jasan način. Naime, na osnovu člana 27 ovog zakona, žena koja rodi dete smatra se majkom deteta, bez obzira da li je dete začeto doniranom jajnom ćelijom ili ne. Novi Zakon, u članu 33 ostaje pri istom stavu. Žena koja je putem biomedicinski potpomognute oplodnje ostvarila trudnoću, smatraće se majkom, bez obzira da li se žena u momentu oplodnje nalazila u Velikoj Britaniji ili van njenih granica, izuzev ako je dete odmah po rođenju usvojeno.

Nikakava promena nije uneta ni po pitanju očinstva, kada se radi o postupku heterologne fertilizacije to jest, oplodnje semenom donora, kada se žena nalazi u braku. U toj situaciji, muž majke će se smatrati ocem deteta, bez obzira da li je postupak izvršen u Velikoj Britaniji ili van njenih granica, pod uslovom da je za postupak biomedicinski potpomognute oplodnje dao pismeni pristanak. Ovo pravilo posledica je pretpostvake koja važi u pravnim sistemima većine zemalja, a koja glasi *pater is est quem nuptie demonstrat* (otac je onaj na koga ukazuje brak, odnosno muž majke je otac deteta).¹⁴ Ono što je zakon želeo da istakne ovom odred-

¹³ Human Fertilisation and Embryology Act 2008, sadržaj celokupnog teksta zakona preuzet je sa sajta: http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2008/ukpga_20080022_en_1

¹⁴ Prof. dr Gordana Kovaček-Stanić, *Porodično pravo: partnersko, dečje i starateljsko pravo*, treće, izmenjeno i dopunjeno izdanje; Univerzitet u Novom Sadu; Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost, Novi Sad, 2009.

bom jeste, da se muškarac koji donira spermiju za potrebe postupka oplodnje koje se vrše u ovlašćenim klinikama, neće smatrati ocem deteta.¹⁵

U pogledu donora sperme, Zakon ostaje na istom stanovištu kao ranije: muškarac koji donira spermiju neće se smatrati ocem deteta koje bude začeto na taj način, mada će se ovo pravilo odnositi samo na slučajeve gde je oplodnja izvršena u klinikama koje za to imaju dozvolu. Iz ovoga sledi da u slučaju X v. Y, muškarac ne bi imao status pravnog roditelja iako se radi o njegovom biološkom detetu.

Ono što predstavlja novinu u Zakonu o humanoj fertilizaciji i embriologiji iz 2008. godine, jeste bitno poboljšanje položaja žena koje se nalaze u istopolnim zajednicama. Naime, značajne promene odnose se na položaj žene – partnera, odnosno na davanje statusa *drugog roditelja* nad detetom koje je rodila njena partnerka.

Članom 42 novog Zakona žene koje se nalaze u registrovanom partnerstvu izjednačene su u položaju sa bračnim partnerima. Naime, žena koja se nalazi u registrovanom partnerstvu i rodi dete, smatraće se majkom deteta, dok će njena partnerka automatski dobiti status drugog roditelja, izuzev ukoliko se nije prethodno saglasila sa postupkom oplodnje. Iako je upotrebljena različita terminologija, odredbe koje se odnose na njih identične su onima koje regulišu položaj bračnih partnera po istim pitanjima.

Ova odredba, koja predstavlja možda i najznačajniju novinu, u mnogome bi poboljšala položaj majčine partnerke u slučaju X v. Y, te bi rešavanje ovog slučaja bilo znatno olakšano. Ona bi rođenjem deteta, odmah dobila status roditelja, te gospodin X, donor u ovom slučaju, ne bi ni imao prostora za postavljanje svog zahteva kojim je tražio dobijanje roditeljskog prava u odnosu na dete koje je rođeno uz pomoć njegovog genetskog materijala.

Ova odredba svakako poboljšava zaštitu prava na poštovanje porodičnog i privatnog života istopolnih parova, više nego što je to bio slučaj sa prethodnim zakonom. Pa ipak, vraćajući se na pitanje ljudskih prava i prava deteta, postavlja se pitanje da li je u redu reći da dete nema pravnog oca? Predstavlja li uklanjanje takve mogućnosti kršenje osnovnih ljudskih prava deteta na samom početku njegovog života?¹⁶

4.2. Položaj vanbračnih partnera

Odredba Zakona iz 1990. godine, koja je omogućavala neoženjenim muškarcima da se smatraju ocem deteta koje je začeto heterolognom artifičijalnom inseminacijom, ukoliko je on „podvrgnut tretmanu

¹⁵ Bell, *op.cit.*

¹⁶ *ibid*

zajedno sa majkom“ u klinici koja za to ima dozvolu, sada je zamenjena odredbama 36 i 37. Nove odredbe takođe zahtevaju da postupak bude izvođen u klinikama koje su za to ovlašćene, ali da bi se muškarac mogao smatrati ocem, neophodno je da u vreme implementacije embriona ili gameta u ženu ili u momentu bilo koje artificijalne inseminacije, postoji *pismena saglasnost* oba partnera kojom oni pristaju da se muškarac smatra ocem deteta. Da bi tako data saglasnost bila validna, ona ne sme biti povučena, niti žena koja je podvrgnuta postupku artificijalne inseminacije, sme označiti nekog drugog muškarca ili ženu kao drugog roditelja deteta.

Pristanak ne mora nužno biti dat u klinici, ali je neophodno da bude dat „odgovornom licu“ u klinici. Radi se o osobi pod čijom nadležnošću se izvode postupci oplodnje u klinici. Ukoliko žena označi više lica kao oca deteta, a pri tom sva označena lica takođe daju saglasnost sa svoje strane, ocem deteta smatraće se lice koje je poslednje označeno, odnosno koje je poslednje dalo svoju saglasnost. Saglasnost se daje u pisanoj formi, izuzev ukoliko je lice sprečeno zbog svoje bolesti, povrede ili druge fizičke nemogućnosti.

Nakon implementacije embriona ili gameta, ni žena ni muškarac više ne mogu povući svoju pismeno datu saglasnost, osim ukoliko postupak oplodnje ne uspe i bude neophodno započeti novi postupak. Međutim, saglasnost je moguće povući pre započinjanja postupka, i Zakon u tom slučaju u članu 14(3) predviđa da žena mora biti obavestena o povlačenju saglasnosti muškarca pre nego što se sa postupkom započne. U tom slučaju, ona može da odluči da li želi da sa postupkom nastavi ili ne. Ukoliko, sa druge strane, žena povuče svoju saglasnost kojom je određenog muškarca označila ocem deteta, biće neophodno obavestiti muškarca o tome što je brže moguće, ali on neće biti u mogućnosti da postupak oplodnje zaustavi ukoliko ona želi da sa istim nastavi.

Saglasnost koja se pominje u ovim članovima, ne mogu dati lica koja se nalaze u zabranjenim stepenima srodstva. U članu 58(2) precizirano je da u taj krug spadaju srodnici u pravoj liniji zaključno sa drugim, a u pobočnoj sa trećim stepena srodstva. Što se tiče usvojenika, zabrana postoji samo između njih i usvojitelja, ali ne i u pogledu ostalih srodnika usvojitelja.

Što se tiče položaja žena koje se ne nalaze u registrovanom partnerstvu, njihov položaj regulisan je članovima 43 i 44, a ona su identična onima u članu 36 i 37, koja regulišu položaj heteroseksualnih vanbračnih partnera. Radi se o postojanju obostrane *pismene saglasnosti*, koja ne sme biti povučena, kao i odsustvo zabranjenog stepena srodstva među njima.

Muškarac koji je označen kao otac deteta, odnosno žena koja je označena kao drugi roditelj, ne moraju nužno biti i partneri žene. Naime, to može biti bilo koji muškarac, odnosno žena koji su voljni da daju svoj pristanak, sve dok se ta lica ne nalaze sa majkom u zabranjenim stepenima srodstva.

Ukoliko majka deteta skolpi brak u periodu između začeća putem donirane sperme i rođenja deteta, ocem deteta smatraće se njen novi muž, čak i ukoliko je u vreme implementacije embriona ili gameta postojala pismena saglasnost žene i nekog drugog muškarca kojom je on označen kao otac deteta. Međutim, ova pretpostavka može biti oborena ukoliko dokazima (npr. DNK analiza) bude ustanovljeno da muž majke nije otac deteta i tada će se ocem smatrati onaj muškarac koji je prvobitno, prilikom davanja pismene saglasnosti i bio označen kao otac. Ova pretpostavka, međutim, se neće primenjivati u slučaju kada žena zasnuje registrovano partnerstvo, odnosno u toj situaciji njena partnerka neće automatski dobiti status roditelja.

Novi Zakon ostaje pri stavu koji je bio izražen i ranije, a to je da ukoliko vanbračni partneri u svojoj kući ili bilo gde van ovlašćenih klinika, sprovedu postupak oplodnje semenom donora, muškarac se u tom slučaju neće smatrati pravnim ocem deteta. Muškarac će morati preduzeti odgovarajuće korake kako bi dobio status roditelja, a kao jedan od načina navodi se usvojenje deteta. Takođe, ukoliko je izvršena oplodnja semenom donora izvan Velike Britanije, vanbračni partner odnosno partner iz registrovanog partnerstva, se neće smatrati roditeljem, već će biti neophodno da dete usvoji.

4.3. Posthumna oplodnja

Član 39 novog Zakona unosi novine u pogledu posthumne (*post-mortem*) oplodnje. Ukoliko je sperma, ili embrion nastao spermom određenog muškarca, upotrebljena za oplodnju žene nakon njegove smrti, za potrebe registracije rođenja, on se može smatartati ocem deteta ukoliko su određeni uslovi ispunjeni. Naime, mora postojati pismena saglasnost tog muškarca kojom on pristaje na upotrebu njegovog genetskog materijala i posle njegove smrti, i kojom izražava svoju saglasnost da bude označen kao otac deteta za potrebe registracije rođenja. Žena se, sa druge strane, mora sa tim saglasiti u roku od 42 dana (odnosno 21 dan u Škotskoj) od rođenja deteta. Ova odredba se primenjuje bez obzira da li su embrioni ili gameti implementirani u ženu u Belikoj Britaniji ili van njenih granica.

Slično pravilo predviđeno je i u članu 40 kada se radi o upotrebi donirane sperme. Ukoliko se žena nalazila u braku u vreme nastanka embriona doniranom spermom, ali njen suprug ne doživi momenat implementacije embriona u nju, žena ga može, za potrebe registracije rođenja, označiti kao oca deteta, ukoliko je za života, njen suprug dao saglasnost za to.

Ukoliko se, međutim, oni ne nalaze u braku, neophodno je postojanje posebne pismene saglasnosti oba partnera (predviđene članom 36) kojom oni pristaju da se muškarac označi kao otac deteta i u slučaju oplodnje žene nakon njegove smrti. Pored ove saglasnosti neophodno je i da sam postupak oplodnje bude izvršen u klinikama koje za to imaju dozvolu.

U slučajevima kada do oplodnje žene dođe nakon smrti njene partnerke, Zakon predviđa ista pravila koja se odnose na oplodnju žene putem donirane sperme nakon smrti njenog muža, a koja se tiču upisa partnera za potrebe registracije rođenja. Ukoliko, međutim, partnerstvo nije bio registrovano, zakon onda upućuje na pravila koja se u istoj situaciji primenjuju na heteroseksualne parove koji nisu bili u braku.

U određenim situacijama muškarac, odnosno žena se neće smatrati ocem, odnosno majkom deteta. Te situacije precizirane su članovima 41 i 47. U članu 41(1), navodi se da se, muškarac-donor neće smatrati ocem deteta, čak ni ukoliko ni jedno drugo lice nije označeno kao otac deteta. U tom slučaju dete neće imati pravnog oca. Stav 2. odnosi se na upotrebu sperme ili embriona, nastalog spermom određenog muškarca, nakon njegove smrti. Naime, taj muškarac se neće smatrati ocem deteta sa svim implikacijama koje očinstvo nosi, a pravilo koje je predviđeno članom 39 odnosi se samo na potrebe *registracije rođenja* i predstavlja ograničeno odstupanje od ovog pravila. U tom slučaju, omogućeno je samo da se prilikom registracije deteta, navede ime oca, ali sva ostala prava koja bi dete inače imalo prema svom ocu (kao što je pravo nasleđivanja) u ovom slučaju su isključena. Ova mogućnost uvedena je još 2000. godine na insistiranje velikog broja žena koje su decu rodile na ovaj način, a zatim bile onemogućene da svog preminulog partnera označe kao oca, iako su samom postupku pristupili zajedno.

Što se tiče žene koja je donirala jajnu ćeliju, ona ne dobija status majke. Njoj se jedino može priznati status roditelja, ukoliko se radi o situaciji kada je jajnu ćeliju donirala svojoj partnerki i ako su uslovi predviđeni članovima 42 i 43 ispunjeni, a koji podrazumevaju prethodno datu obostranu saglasnost.

5. ZAKLJUČAK

Čini se da nijedna oblast medicine ne obuhvata tako delikatna i kompleksna pitanja koja dotiču ljudska prava učesnika u tom pravnom odnosu, kao što je to biomedicinski potpomognuta oplodnja. S duge strane, i zakon koji nastoji da na što precizniji način postavi granice za izvođenje ovakvih postupaka u okviru Velike Britanije, ali i da reguliše naučna istraživanja u vezi sa tim, svakako da predstavlja veliki izazov i težak zadatak, s obzirom na činjenicu da se od njega očekuje da obezbedi najbolju moguću zaštitu prava svih onih koji su u to uključeni.

Novi zakon je doneo neophodne izmene koje su dale odgovore na pojedina pitanja, ali i obezbedile prava pojedinih kategorija, pre svega onih lica koja se nalaze u istopolnim zajednicama. S druge strane, na taj način su možda ugrožena nečija druga prava, misleći pre svega na prava dece. Naime, ovakvo rešenje može dovesti do stvaranja jedne nepoželjne situacije, a to je rođenje deteta koje pravno nema oca.¹⁷ Činjenica je, međutim, da regulisanjem bilo koje oblasti ne mogu biti zadovoljena očekivanja svih. Na zakonodavcu jeste da utvrdi, kome će dati prednost što svakako ne predstavlja lak posao u ovako osteljivoj oblasti.

Ono što se može očekivati, ili što neki očekuju,¹⁸ jeste da se, za razliku od dosadašnje prakse, donošenjem novog Zakona, u rešavanje brojnih pitanja i kontroverzi, uključe i sudovi, kako bi preispitivanjem i kontrolom akata i postupaka u ovoj oblasti, omogućili bolju zaštitu ljudskih prava. Ostaje samo da vidimo, da li će do toga zaista i doći i da li je izbor koji je britanski zakonodavac učinio, bio adekvatan.

¹⁷ Prof. dr Gordana Kovaček-Stanić, Porodični zakon Srbije iz 2005. godine u kontekstu planiranja porodice, Zbornik Matice Srpske za društvene nauke, br. 121, str. 149-162, Novi Sad, 2006.

¹⁸ Videti o tome: Bell, *op. cit.*

*Sandra Josić, Junior Assistant
Novi Sad School of Law*

The Review Of The New Uk Legislation Regarding Parenthood In The Case Of Assisted Reproduction Treatment

Abstract

British Human Fertilisation and Embryology Act (2008) represents one of the most progressive and comprehensive laws in this field. This area in the United Kingdom was regulated for the first time in 1990, and in 2008, the new one with the same name was enacted. Evolution of the normative solutions reflects social changes, which occurred in the United Kingdom in the period between the enactments of the two laws. This article is designed to demonstrate and at the same time make the reader more acquainted with the sections of the new Act (2008) in particular, which regulate parenthood in the case of children born in the assisted reproduction treatment, comparing them with the sections of the previous Act (1990).

Key words: Human Fertilisation and Embryology Act (HFEA), United Kingdom, artificial insemination, assisted reproduction, paternity.